

ЭКОНОМИКА ИЛИМДЕРИ. АЙЫЛ ЧАРБА
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ. СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО
ECONOMIC SCIENCE. AGRICULTURE

Рыспаева Н.С.

**КОММЕРЦИЯЛЫК ИШКЕРДИГИНИН ТОБОКЕЛЧИЛИК СУБЪЕКТИЛЕРИН
БАШКАРУУ МЕТОДДОРУН ПАЙДАЛАНУУ**

Рыспаева Н.С.

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДОВ УПРАВЛЕНИЯ РИСКАМИ СУБЪЕКТОВ
КОММЕРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

N.S. Ryspaeva

THE USE OF RISK MANAGEMENT OF COMMERCIAL ENTITIES

УДК: 657: 657, 261.

Берилген илимий макалада автор тобокелчиликти башкаруу методуна көпчүлүк учурда, өндүрүштүн же ишканалардын структураларынын, сүйлөшүү долбоорлорунун, камсыздоо ишмердүүлүгүнүн эффективдүүлүгүн жакшыртууда тобокелчиликтин чыгымдарын минимумга түшүрүү (минимизацилоо) методдорун киргизүүгө болот, бирок ошондой болсо да, алардын бардыгынын бирдей максаттары менен бирге эле, алынып келе турган пайдасына жараша тобокелдиктери жөнүндө изилдөө жүргүзгөн.

Тобокелдик милдеттүү түрдө камсыздоого жаткан тобокелдикке жана өндүрүүчү – компаниялардын ыктыярлары боюнча камсыздандырылган тобокелдик болуп бөлүнүшүн белгилөө менен мүмкүнчүлүктөрү жөнүндө кең-кецири талдоо жүргүзгөн.

Негизги сөздөр: ишкердүүлүк, ишкана, уюштуруу, башкаруу, концепция, метод, технология, перспектива, эффективдүүлүк, план, стратегия, каржылоо, артыкчылык, базар, продукция, каржы, капитал, чыгымдар, салык, коштомо кагаз, маалымат, атаандаштык күрөш, каатчылык, эл аралык базар, конъюнктура, адистештирүү, мониторинг, тобокелдик баасы, эсеп-кысап, дүйнөлүк экономика, чарбачылык ишкердүүлүк, субъект, бизнес, экспорттоо, импорттоо.

В представленной научной статье автор рассматривает проблемы управления рисками очень часто можно отнести методы минимизации риска, улучшения эффективности производства или структуры предприятия, проектных переговоров, страховой деятельности, однако все они имеют сходную цель привести риск в соответствии с получаемой выгодой и автором проведен сравнительный анализ концепций организационного развития. По мнению автора, введение предложенной классификации позволит соотнести и сравнить ряд наиболее популярных и существенно различающихся между собой моделей организационного развития.

Ключевые слова: коммерческая деятельность, предприятие, организация, управление, концепция, метод, технология, перспектива, эффективность, план, стратегия,

финансирование, приоритет, сбыт, продукция, финансы, капитал, издержки, налог, накладная, информация, конкурентная борьба, кризис, международный рынок, конъюнктура, специализация, мониторинг, оценка риска, расчет, мировая экономика, хозяйственная деятельность, субъект, бизнес, экспорт, импорт.

In the presented scientific article the author considers the problem of risk management often include techniques to minimize risk, improve production efficiency and structure of the enterprise, project negotiation, insurance activities, but they all have a similar goal lead risk in line with the benefits obtained and the author of the comparative analysis concepts of organizational development. According to the author, the introduction of the proposed classification allows to correlate and compare some of the most popular and greatly differing organizational development models.

Key words: commercial activity, enterprise, organization, management, concept, method, technology, perspective, performance, plan, strategy, funding, priority, sales, production, finance, capital costs, tax invoice, information, competition, crisis, international market conditions, specialization, monitoring, risk assessment, calculation, world economy, economic activity, subject, business, export, import.

Тобокелчиликти башкаруу методуна көпчүлүк учурда, өндүрүштүн же ишканалардын структураларынын, сүйлөшүү долбоорлорунун, камсыздоо ишмердүүлүгүнүн эффективдүүлүгүн жакшыртууда тобокелчиликтин чыгымдарын минимумга түшүрүү (минимизацилоо) методдорун киргизүүгө болот, бирок ошондой болсо да, алардын бардыгынын бирдей максаттары менен бирге эле, алынып келе турган пайдасына жараша тобокелчилиги да болушу мүмкүн. Бул ишкердүүлүктү комплекстүү түрдө тобокелдикти башкаруу деп атасак болот. Мындай позицияга ылайык тобокелдикти башкаруу методдорун 1-сүрөттө көрсөтүлгөндөй эки чоң блокко бириктирүүгө болот:

1 - сүрөт. Тобокелдикти башкаруу методдору.

Тобокелдикти бөлүштүрүү методдору экономикалык ишкердүүлүктүн башка субъектилерине тобокелчиликтин бир бөлүгүн белгилүү өлчөмдө акы төлөө аркылуу берүүнү болжолдойт:

- биржалык механизмдер (хеджерлөө);
- коммерциялык ишкердүүлүктү камсыздоо.

Тобокелдикти ылайыкташтыруу методдору ишканалардагы ички (уюштуруу, техникалык, структуралык) жана тышкы (сүйлөшүү, каржылоону синдикатка бириктирүү, консорциум, мамлекеттик кепилдиктер ж.б.у.с.) иш-чараларды ишке ашыруунун натыйжасында тобокелдикти төмөндөтөт. Акыркы долбоор катары инвестициялык долбоорлордун жүрүшүнүн негизинде толук өлчөмдө иш жүзүнө ашырылгандар аталат.

Изилдөөлөр көрсөткөндөй, толук же жарым жартылай түрдө тобокелдик экономикалык ишкердүүлүктүн башка субъектилерине жүктөлгөндүктөн, бөлүштүрүүнүн тобокелдик методуна камсыздоону жана хеджирлөөнү киргизүүгө болот [1, 2].

Тобокелдик милдеттүү түрдө камсыздоого жаткан тобокелдикке жана өндүрүүчү – компаниялардын ыктыярлары боюнча камсыздандырылган тобокелдик болуп бөлүнөт. Милдеттүү түрдө камсыздоонун тартиби бир катар төмөнкүдөй себептер менен: эл аралык укуктун нормалары жана ишкердик этиканын эрежелери менен экономикалык субъектилердин чарбалык ишкердүүлүгүн иш жүзүнө ашыруудагы өлкөнүн мыйзамдары аркылуу түшүндүрүлөт. Камсыздоонун тобокелдиги катары кокустук жана коркунуч болбой койбой турган мүнөздө эмес, алар мүмкүн боло турган негизде мүнөздөлүшү керек. Камсыздоо тобокелдикти башкаруунун бирден-бири рычагы болуп саналат [3, 4].

Камсыздоочу компаниялар камсыздоо келишиминин алкагында өзүлөрүнө ала турган тобокелдикке карата абдан катуу талаптарды көрсөтүшөт. Бул ар бир эле коммерциялык ишкана катары, камсыздоочу компаниялар өздөрүнүн зыян тартып калууларынан сактануу менен киреше табуу үчүн коопсуздандыруулары менен байланыштуу болот. Конкреттүү ишканалардын ишкердүүлүгү өзүнө тиешелүү болгон бардык тобокелдиктердин топтобунун

төмөнкүдөй критерийлер менен канааттандыра турган бир гана бөлүгүн тандап алат:

- жагдайдын кокустан жана айтылбай турган мүнөзүн;
- тобокелдиктин ченемдүүлүгүн;
- жоготуулардын чектелишин;
- анча чоң эмес камсыздоого кокустуна тиешелүү боло турган мүмкүндүгүн.

Окуялардын кокустуна жана айтылбастыгына карата талаптар жаратылыштын өзүнүн тобокелчилигинен келип чыгат. Бирок ошондой болсо да камсыздандыруучу компаниялар өзүлөрүнүн жагдайлары эле үчүн эмес, чыгымдардын канча кетирген өлчөмү үчүн бул шарттарды да сактоолору абдан маанилүү.

Тобокелдиктин өлчөнүүсү статистиканын же теоретикалык моделдердин негизинде анын мүнөздөмөсүнүн мүмкүндүгүн эсепке алуу мүмкүнчүлүгүн билдирет.

Жоктугунун чектелүүсүн камсыздандырууга тиешелүү болгон чыгымдардын максималдык көлөмүнө карата белгилүү шарттарды коюуну билдирет. Бул талаптар ар качан камсыздандырылган сумманын келишими боюнча орнотулган тартипте көрсөтүлөт.

Камсыздандырууда кокустуктун мүмкүндүгүнүн болушу эки себеп боюнча абдан чоң болбошу керек. Биринчи себеби, камсыздандырууда кокустуктун мүмкүндүгүнүн болушунун реалдуу түрдөгү ылдамдыгы өзүлөрүнүн ортоңку маанисине тиешелүү болгон флуктуацияга тартылышы менен байланыштуу болот. Ошондуктан, мындай учурда камсыздандыруучу компаниялар үчүн реалдуу түрдө максималдык чыгымдарга келүүлөрү керек. Экинчи себеби, камсыздандыруу кокустугундагы абдан чоң мүмкүндүктүн болушу, камсыздандыруучу төлөгөн акыга ылайык, абдан чоң көлөмдөгү камсыздандыргандардын сый акысы менен байланыштуу болот. Камсыздандыруучуга, камсыздандыруу суммасынын 20-30%тин сый акынын түзүшү пайдалуу эмес.

Эреже катары, форс-мажордук жагдайлардын натыйжасында болгон кокустуктар, камсыздандыруунун каржылык жана инвестициялык тобокелдиктери катары эсепке алынбайт.

Камсыздандыруунун формалары жана шарттары инвестр тарабынан тандалып алынат, же өнөктөшү (камсыздоочу же буйуртма берүүчү) менен болгон келишимде эскертилет. Ошондой эле качан камсыздандыруунун шарты нормативдик тартипте берилсе, анда көпчүлүк учурда бир гана милдеттенгендик мыйзамдуу түрдө гана белгиленип калат, ал эми, калган учурларда – экономикалык ишкердүүлүк субъектилеринин ыктыярына калган үчүнчү вариант пайда болушу мүмкүн. Инвестор үчүн камсыздандыруунун сапаттык жагын гана эмес, сандык жагын да тандоосу керек. Мисалы, камсыздандыруунун төлөмдөрүнүн көлөмү канча экенин, ошону менен бирге эле тигил же бул операция канча сум-

мага камсыздандырылганын жана башка ушул сыяктууларды билүү керек.

Адабияттар:

1. Медзу А.А. Проблемы комплексной оценки риска как составляющей инвестиционного процесса // Географическая наука в Казахстане: результаты и пути развития. - Алматы, 2001. - С. 245.
2. Атантаев И.А. Проблемы функционирования предприятий в современных условиях. - Автореф. дисс. на соис. д.э.н. - Б.: 2009. - С.18.
3. Подколизина И.А. Проблемы дефиниции оценки политического риска // <http://www.cfin.ru>
4. Даулбаев А.К. Формирование оптимальной стратегии развития предприятия в условиях высокой конкуренции. - Автореф. дисс. на соис. к.э.н. - Алматы, 2009. - С. 6.

Рецензент: д.э.н., профессор Кулова Э.У.